

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشکده تحصیلات تکمیلی اهواز

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

مقایسه ی تطبیقی دیدگاه های عرفانی ملامتیان و کیش مانی

استاد راهنما:

دکتر محمد امین رکنی

استاد مشاور:

دکتر آذر میدخت رکنی

نگارش:

امین نژاد سبھانی

آذر ۱۳۸۹

دانشگاه پیام نور
دانشکده تحصیلات تکمیلی خوزستان

دانشگاه پیام نور مرکز اهواز

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

مقایسه ی تطبیقی دیدگاه های عرفانی ملامتیان و کیش مانی

استاد راهنما:

دکتر محمد امین رکنی

استاد مشاور:

دکتر آذر میدخت رکنی

نگارش:

امین نژاد سبهانی

آذر ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صورتجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خانم: آقای: امین زاهدی

پراشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی به شماره دانشجویی: ۸۷۰۰۰.۷۵.۷۸

با عنوان: مقایسه تطبیقی دیباچه‌های محمود آملی و گلستان گلستان

با حضور هیات داوران در روز شنبه مورخ ۱۳۸۹/۹/۱۲ ساعت ۱۲

در محل تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور استان خوزستان مرکز آموزش برگزار شد و هیات

داوران پس از بررسی پایان نامه مذکور را قیاسه نمره به عدد ۲۰ به

حرف می‌ت. یا درجه عالی تشخیص داد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه دانشگاهی	اتضاء
۱	محمد امین رکنی	استاد راهنما	استاد	
۳	آرزو محمدی رکنی	استاد مشاور	استاد	
۲	مهین کرمی نوری	استاد داور	استاد	
۵	علی محمد علی محمدی	نماینده تحصیلات تکمیلی		

تقديم به

شمس الشموس و انيس النفوس

غريب سرزمين طوس

على بن موسى الرضا (عليه آلاف التحية و الثناء)

تقدیر و تشکر

آن زمان که زبان، قاصر و ناتوان، دست به دامن واژه ها می شود تا سپاسگزار باشد، لحظه های سکوت زبان را یاری می کنند. چگونه می توان سپاسگزار زحمات آن کسی بود که برای نخستین بار به من آموخت چگونه نامم را بنویسم و یا آن معلمی که دستهایش را در دستهایم گره داد تا نام خدا را بنگارم. آنگاه کسی آمد و به من آموخت که چگونه اندیشه هایم را به یاری قلم بر صفحه ی سفید کاغذ بنویسم.

خط سیر تکامل آموخته هایم محقق نمی شد جز با یاری اساتید فرهیخته ای که با زحمات بی دریغ خویش به دست های ناتوانم، توان بخشیدند و با فروتنی و ایمان خود به من آموختند که چگونه می توان دانست و به دیگران فروتنانه آموخت.

جناب آقای دکتر محمدمین رکنی، از تلاش ها و ارشادهای شما جهت به ثمر رسیدن این اثر سپاسگزارم. راهنمایی های شما همواره مایه پشت گرمی من بود.

سپاس ویژه از سرکار خانم دکتر آذرمیدخت رکنی که با مشعل اندیشه هایشان پیوسته راه های تاریک این تحقیق را برایم روشن و فروزان کردند.

اگرچه زبان الکن من قادر به ادای حق سپاسگزاری نیست، اما به رسم ادب این جملات را نگاشتم. خرمی از سکوت را که سرشار ناگفته هاست نثار این عزیزان می کنم زیرا که رساترین زبان، زبان سکوت است و تنها اوست که می تواند بدون قالب کلمه، تشکر خویش را ابراز کند.

چکیده

موضوع این پژوهش «مقایسه ی تطبیقی دیدگاه های عرفانی ملامتیان و کیش مانی» است. در این تحقیق سعی شده است با مراجعه به منابع مختلف به بررسی شیوه ی عرفانی مانویان و ملامتیان پرداخته شود. از آنجایی که تصوف از شیوه های مختلف عرفانی بهره جسته است، تأثیر ادیان مختلف در برخی از فرقه های آن قابل ملاحظه است. از جمله در فرقه ی ملامتیه تشابهاتی میان آراء و عقاید این گروه از صوفیان و آیین مانی وجود دارد. این تألیف شامل شش فصل می باشد. فصل اول به شرح حال مانی و همچنین سیر گسترش مانویت می پردازد. در فصل دوم سعی شده است اصول اعتقادی مانویان ارائه شده و مورد بررسی قرار گیرند. فصل سوم حاوی مطالبی راجع به ریشه های آیین مانی است و در فصل چهارم تاریخچه ی تصوف و عقاید فرقه ی ملامتیه گنجانده شده است. پس از این فصل، در فصل پنجم به فرقه ی قلندریه پرداخته شده و در پایان، در فصل ششم، اشتراکات تصوف، ملامتیه و قلندریه با مانویت بررسی شده اند.

واژگان کلیدی: ملامتیان - مانویان - تصوف - عرفان

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: مانی پیامبر ایرانی	۵
۱-۱. تولد مانی	۶
۲-۱. کودکی مانی	۷
۳-۱. توم سروش آسمانی مانی	۸
۴-۱. دعوت به آیین	۹
۱-۴-۱. سفر به هندوستان	۹
۲-۴-۱. شاپور و آیین مانی	۹
۵-۱. گستره ی فعالیت و تبلیغ آیین مانی	۱۱
۱-۵-۱. مانویت در باختر زمین	۱۱
۱-۱-۵-۱. پلیسیانسیم	۱۲
۲-۱-۵-۱. بوگومیلیسم	۱۳
۳-۱-۵-۱. کارتاریسم	۱۴
۲-۵-۱. مانویت در خاور زمین	۱۵
۱-۲-۵-۱. سیر مانیگری در فلسطین، عربستان، مصر	۱۵
۲-۲-۵-۱. مانیگری در آفریقا	۱۶
۱-۲-۲-۵-۱. آگوستین، مانوی مخالف یا مخالف مانوی	۱۷
۳-۲-۵-۱. مانیگری در ترکستان و چین	۱۸
۶-۱. فرجام مانی	۲۰

۲۳	۷-۱. امامت و رهبری پس از مانی.....
۲۵	۸-۱. کتاب های مانی.....
۲۵	۱-۸-۱. شاپورگان.....
۲۶	۲-۸-۱. انجیل زنده یا انجیل بزرگ.....
۲۶	۳-۸-۱. گنجینه حیات.....
۲۶	۴-۸-۱. اسرار.....
۲۷	۵-۸-۱. غولان.....
۲۷	۶-۸-۱. رساله ها و نامه ها.....
۲۸	۷-۸-۱. فراقماطیا.....
۲۸	۸-۸-۱. کفالایا.....
۲۸	۹-۸-۱. اوراد و مزامیر.....
۲۹	۱۰-۸-۱. ارژنگ.....
۲۹	۹-۱. زبان و خط مانوی.....
۳۱	۱۰-۱. هنر مانوی.....
۳۱	۱-۱۰-۱. نگارگری مانوی.....
۳۲	۱-۱-۱۰-۱. کتاب نگاری مانوی.....
۳۳	۲-۱۰-۱. شعر مانوی.....
۳۴	۳-۱۰-۱. موسیقی مانوی.....
۳۴	۱۱-۱. آیین مزدک، آیینی مانوی.....
۳۵	۱۲-۱. زندگی، نامی برای مانویان.....
۳۷	۱۳-۱. فهرست ابن ندیم و مرزبان نامه، کتاب هایی مانوی.....
۳۷	۱-۱۳-۱. فهرست.....

۳۷۱-۱۳-۱.مرزبان نامه
۴۰فصل دوم: اصول آیین مانی
۴۱۱-۲.آیین مانی، آیینی گنوسی
۴۲۱-۱-۲.تاریخچه ی طریقه ی گنوسی
۴۳۲-۲.ثنویت در آیین مانی
۴۴۱-۲-۲. صفت زمین نور
۴۵۲-۲-۲. صفت زمین ظلمت
۴۵۳-۲.اسطوره ی آفرینش در آیین مانی
۴۶۱-۳-۲. نخستین آفرینش
۴۸۲-۳-۲.دومین آفرینش
۵۰۳-۳-۲.فرجامین آفرینش
۵۲۱-۳-۳-۲.آفرینش انسان
۵۳۴-۲. مرگ و سرنوشت انسان
۵۵۵-۲.پایان جهان و معاد
۵۷۶-۲.ایزدان و دیوان در آیین مانی
۵۷۱-۶-۲.ایزدان
۵۷۱-۱-۶-۲.پدر بزرگی
۵۷۲-۱-۶-۲.مادر زندگان/ زندگی
۵۷۳-۱-۶-۲.هرمز دیغ
۵۸۴-۱-۶-۲.امهر سپندان
۵۸۵-۱-۶-۲.گریو زیوندک
۵۸۶-۱-۶-۲.نوشهر آفوریزد

- ۵۹.....روشنان خوارست.۷-۱-۶-۲
- ۵۹.....مهریزد.۸-۱-۶-۲
- ۵۹.....دهبیزد.۹-۱-۶-۲
- ۶۰.....مرز بد.۱۰-۱-۶-۲
- ۶۰.....ویسبد.۱۱-۱-۶-۲
- ۶۰.....زند بدیزد.۱۲-۱-۶-۲
- ۶۰.....مانبیزد.۱۳-۱-۶-۲
- ۶۱.....خروشتک یزد.۱۴-۱-۶-۲
- ۶۱.....پدواختگ یزد.۱۵-۱-۶-۲
- ۶۱.....مزدگ تازایزد.۱۶-۱-۶-۲
- ۶۱.....از دیگر یزد.۱۷-۱-۶-۲
- ۶۲.....رهنی گوه.۱۸-۱-۶-۲
- ۶۲.....فرشته روان چین.۱۹-۱-۶-۲
- ۶۲.....دوشیزه روشنایی.۲۰-۱-۶-۲
- ۶۲.....نریسه یزد.۲۱-۱-۶-۲
- ۶۳.....ایشوزیوا.۲۲-۱-۶-۲
- ۶۳.....بهمن بزرگ.۲۳-۱-۶-۲
- ۶۳.....بام ایستون.۲۴-۱-۶-۲
- ۶۳.....ایستومن یزد.۲۵-۱-۶-۲
- ۶۴.....دیوان.۲-۶-۲
- ۶۴.....آز.۱-۲-۶-۲
- ۶۴.....کونی.۲-۲-۶-۲

۶۵یکشه. ۳-۲-۶-۲
۶۵اسرشتار. ۴-۲-۶-۲
۶۵مزن. ۵-۲-۶-۲
۶۵اگریگرویی. ۶-۲-۶-۲
۶۶اشقلون. ۷-۲-۶-۲
۶۶پیسوس. ۸-۲-۶-۲
۶۶۷-۲ سازمان های دینی مانویان.
۶۶۱-۷-۲. دسته اول، طبقات برتر.
۶۶۱-۱-۷-۲. رهبردینی (کفیالا).
۶۷۲-۱-۷-۲. آموزگاران.
۶۷۳-۱-۷-۲. اسقفان.
۶۷۲-۷-۲. دسته دوم، طبقات عمومی.
۶۷۱-۲-۷-۲. گزیدگان (= مجتبین = صدیقین).
۶۸۲-۲-۷-۲. نیوشایان (نیوشاگان = نغوشاگان = سماعین).
۶۸۸-۲. وظایف دو گروه برگزیدگان و شنوندگان.
۶۸۱-۸-۲. وظایف برگزیدگان.
۶۹۲-۸-۲. وظایف شنوندگان.
۷۱۹-۲. تکالیف عمومی مانویان.
۷۱۱-۹-۲. نمازهای مانویان.
۷۱۱-۱-۹-۲. کیفیت نماز مانویان.
۷۲۲-۱-۹-۲. اوقات نمازهای مانویان.
۷۳۲-۹-۲. روزه ی مانویان.

- ۷۴.....۳-۹-۲. صدقه و زکات.....
- ۷۴.....۴-۹-۲. عید «بما».....
- ۷۵.....۱۰-۲. دیدگاه ها و شعائر عرفانی مانویان.....
- ۷۶.....۱-۱۰-۲. سه مهر.....
- ۷۶.....۱-۱-۱۰-۲. مهر دهان.....
- ۷۶.....۲-۱-۱۰-۲. مهر دست.....
- ۷۷.....۳-۱-۱۰-۲. مهر دل.....
- ۷۷.....۲-۱۰-۲. رازداری در آیین مانی.....
- ۷۸.....۳-۱۰-۲. سماع در آیین مانی.....
- ۷۸.....۴-۱۰-۲. اعترافات.....
- ۷۹.....۵-۱۰-۲. انسان، عالم صغیر.....
- ۷۹.....۶-۱۰-۲. تعمید در آیین مانی.....
- ۸۱..... **فصل سوم : ریشه های آیین مانی**.....
- ۸۲.....۱-۳. آیین مانی، آیینی تلفیقی.....
- ۸۲.....۲-۳. ریشه ی مرقیونی و مارسیونی.....
- ۸۴.....۳-۳. ریشه ی ابن دیصانی.....
- ۸۵.....۴-۳. ریشه ی زرتشتی.....
- ۸۵.....۱-۴-۳. ثنویت.....
- ۸۶.....۲-۴-۳. وحدت وجود.....
- ۸۷.....۴-۴-۳. جایگاه مهریزد در دین زرتشت و آیین مانی.....
- ۸۸.....۵-۴-۳. اهورامزدا در آیین مانی.....
- ۸۸.....۶-۴-۳. دوشیزه ی روشنی در آیین مانی و دین زرتشت.....

- ۳-۴-۷. پایان جهان در آیین مانی و دین زرتشت..... ۸۹
- ۳-۵. ریشه ی ژروانی..... ۸۹
- ۳-۶. ریشه ی مندائی..... ۹۱
- ۳-۶-۱. تاریخچه و اصول دین مندائی (مغتسله)..... ۹۱
- ۳-۶-۲. اشترکات آیین مانی و دین مندائی..... ۹۳
- ۳-۶-۲-۱. نور و ظلمت..... ۹۳
- ۳-۶-۲-۲. سه دوران..... ۹۴
- ۳-۶-۲-۳. مراسم عروج روح..... ۹۴
- ۳-۷. ریشه ی مسیحی..... ۹۵
- ۳-۷-۱. عیسی در آیین مانی..... ۹۶
- ۳-۷-۱-۱. عیسای درخشان..... ۹۶
- ۳-۷-۱-۲. عیسای رنجبر..... ۹۷
- ۳-۷-۱-۳. عیسی مسیح..... ۹۷
- ۳-۸. ریشه ی بودائی..... ۹۷
- ۳-۸-۱. تناسخ در آیین مانی..... ۹۹
- ۳-۸-۲. سازمان روحانی مانی و بودا..... ۹۹
- ۳-۸-۳. عید بما..... ۱۰۰
- فصل چهارم: تصوف و ملامتیه..... ۱۰۱
- ۴-۱. تصوف و عرفان..... ۱۰۲
- ۴-۱-۱. منشأ تصوف..... ۱۰۲
- ۴-۱-۱-۱. تأثیر مسیحیت بر تصوف..... ۱۰۳
- ۴-۱-۱-۲. تأثیر فلسفه نوافلاطونی بر تصوف..... ۱۰۵

- ۱۰۵.....تأثیراندیشه ی بودائی بر تصوف.....۳-۱-۱-۴
- ۱۰۵.....تأثیراندیشه ی مانوی بر تصوف.....۴-۱-۱-۴
- ۱۰۶.....تاریخچه تصوف.....۲-۴
- ۱۰۶.....تصوف در قرن اول هجری.....۱-۲-۴
- ۱۰۷.....تصوف در قرن دوم هجری.....۲-۲-۴
- ۱۰۸.....تصوف در قرن سوم هجری.....۳-۲-۴
- ۱۰۹.....تصوف در قرن چهارم هجری.....۴-۲-۴
- ۱۱۰.....تصوف در قرن پنجم هجری.....۵-۲-۴
- ۱۱۱.....تصوف در قرن ششم هجری.....۶-۲-۴
- ۱۱۲.....تصوف در قرن هفتم هجری.....۷-۲-۴
- ۱۱۳.....تصوف در خراسان.....۳-۴
- ۱۱۳.....فرقه ی کرامیه.....۱-۳-۴
- ۱۱۴.....تقابل کرامیه و ملامتیه.....۱-۱-۳-۴
- ۱۱۵.....اصحاب فتوت.....۲-۳-۴
- ۱۱۶.....تحولات مسلک فتوت.....۱-۲-۳-۴
- ۱۱۸.....منشأ و نسبت فتوت.....۲-۲-۳-۴
- ۱۱۹.....زن و فتوت.....۳-۲-۳-۴
- ۱۱۹.....آداب اهل فتوت.....۴-۲-۳-۴
- ۱۲۰.....نظربری از بزرگان صوفیه درباره ی فتوت.....۵-۲-۳-۴
- ۱۲۰.....خواجه عبدالله انصاری.....۱-۵-۲-۳-۴
- ۱۲۰.....ابوالقاسم قشیری.....۲-۵-۲-۳-۴
- ۱۲۰.....محبی الدین ابن عربی.....۳-۵-۲-۳-۴

- ۱۲۱.....۴-۳-۲-۵-۴.عبدالرحمن سلمی.....
- ۱۲۱.....۴-۳-۲-۵-۵.کمال الدین عبدالرزاق کاشانی.....
- ۱۲۱.....۴-۳-۲-۵-۶.علی بن ابی بکر اهوازی.....
- ۱۲۲.....۴-۳-۳.فرقه ی ملامتیه.....
- ۱۲۳.....۴-۳-۳-۱.بنیانگذاران فرقه ی ملامتیه.....
- ۱۲۳.....۴-۳-۳-۱-۱.حمدون قصار.....
- ۱۲۴.....۴-۳-۳-۱-۲.ابوحفص حداد نیشابوری.....
- ۱۲۴.....۴-۳-۳-۱-۳.ابوعثمان حیری.....
- ۱۲۵.....۴-۳-۳-۱-۴.شاه شجاع کرمانی.....
- ۱۲۵.....۴-۳-۳-۱-۵.یوسف بن حسین رازی.....
- ۱۲۷.....۴-۳-۳-۲.ملامتگری در تصوف پیش از فرقه ی ملامتیه.....
- ۱۲۹.....۴-۳-۳-۳.تفاوت صوفیه و ملامتیه.....
- ۱۳۰.....۴-۳-۳-۴.برتری صوفیه یا ملامتیه از دیدگاه بزرگان تصوف.....
- ۱۳۰.....۴-۳-۳-۴-۱.برتری ملامتیه برصوفیه.....
- ۱۳۱.....۴-۳-۳-۴-۲.برتری صوفیه بر ملامتیه.....
- ۱۳۲.....۴-۳-۳-۵.رابطه ی فتوت و ملامتیه.....
- ۱۳۴.....۴-۳-۳-۶.کتاب های ملامتیان.....
- ۱۳۴.....۴-۳-۳-۶-۱.تهذیب الاسرار.....
- ۱۳۵.....۴-۳-۳-۶-۲.رساله ی ملامتیه.....
- ۱۳۷.....۴-۳-۳-۶-۳.تقدم تهذیب الاسرار بر رساله ملامتیه.....
- ۱۳۸.....۴-۳-۳-۷.اصول عرفانی ملامتیان.....
- ۱۳۹.....۴-۳-۳-۷-۱.ترک ریا.....

- ۱۴۱.....۲-۷-۳-۳-۴. ملامت طریقه ای برای ترک ریا.....
- ۱۴۲.....۳-۷-۳-۳-۴. جایگاه روح، سیر، قلب و نفس.....
- ۱۴۳.....۴-۷-۳-۳-۴. انواع ذکر و آفات آن.....
- ۱۴۳.....۵-۷-۳-۳-۴. فقر در نگرش ملامتیه.....
- ۱۴۴.....۶-۷-۳-۳-۴. ترک سماع.....
- ۱۴۵.....۷-۷-۳-۳-۴. کراهت دعا کردن.....
- ۱۴۶..... **فصل پنجم: قلندریه**.....
- ۱۴۷.....۱-۵. ملامتگری در قلندریه.....
- ۱۴۸.....۲-۵. ریشه یابی واژه ی قلندر.....
- ۱۴۹.....۳-۵. بنیانگذاران قلندریه.....
- ۱۴۹.....۱-۳-۵. قطب الدین حیدر زاوه ای.....
- ۱۵۱.....۲-۳-۵. شیخ جمال الدین ساوجی.....
- ۱۵۲.....۴-۵. جولقی و حیدری.....
- ۱۵۳.....۵-۵. سیر گسترش قلندریه.....
- ۱۵۳.....۱-۵-۵. قلندریان در زمان مولانا.....
- ۱۵۴.....۶-۵. آراء و عقاید قلندریان.....
- ۱۵۷.....۱-۶-۵. چار ضرب ابدال.....
- ۱۵۷.....۲-۶-۵. پوشیدن جولقی یا جوال.....
- ۱۵۷.....۳-۶-۵. سلسله قلندری (زنجیر).....
- ۱۵۸.....۴-۶-۵. حلقه ی قلندری.....
- ۱۵۸.....۵-۶-۵. لنگر قلندران.....
- ۱۵۸.....۶-۶-۵. مُوئوی قلندران.....

- ۱۵۸.....۷-۶-۵. زنگِ حیدری.....
- ۱۵۹.....۸-۶-۵. تکیه قلندران.....
- ۱۵۹.....۹-۶-۵. کدو مطبخ قلندری.....
- ۱۵۹.....۱۰-۶-۵. زاویه قلندریه.....
- ۱۵۹.....۱۱-۶-۵. چادر قلندی.....
- ۱۶۰.....۷-۵. کیفیت شعر قلندری.....
- ۱۶۱..... **فصل ششم: اشتراکات تصوف، ملامتیه و قلندریه با مانویت**.....
- ۱۶۲.....۱-۶. اشتراکات تصوف و مانویت.....
- ۱۶۲.....۱-۱-۶. اشتراک در منشأ.....
- ۱۶۲.....۲-۱-۶. واژه ی صدیق برای برگزیدگان مانوی و مشایخ صوفیه.....
- ۱۶۳.....۳-۱-۶. نور و ظلمت و هفتاد هزار حجاب.....
- ۱۶۳.....۴-۱-۶. نفی امتیازات طبقاتی.....
- ۱۶۴.....۵-۱-۶. خانقاه، واژه ای مانوی.....
- ۱۶۵.....۶-۱-۶. وحدت وجود در آیین مانی و تصوف.....
- ۱۶۵.....۷-۱-۶. مراسم مشترک.....
- ۱۶۶.....۲-۶. اشتراکات ملامتیه و قلندریه با مانویت.....
- ۱۶۶.....۱-۲-۶. اشتراکات ملامتیه و مانویت.....
- ۱۶۶.....۱-۲-۶. جایگاه نفس در آیین مانی و فرقه ی ملامتیه.....
- ۱۶۶.....۱-۱-۲-۶. «ابوعثمان حیری»، ملامتی متأثر از مانویت.....
- ۱۶۷.....۲-۲-۶. فتوت، آیینی مشترک میان مانویت و ملامتیه.....
- ۱۶۸.....۲-۲-۶. اشتراکات قلندریه و مانویت.....

- ۱۶۹.....آشنایی با علوم غریبه.....۱-۲-۲-۶
- ۱۶۹.....جهانگردی و آوارگی.....۲-۲-۲-۶
- ۱۷۰.....پرهیز از زن.....۳-۲-۲-۶
- ۱۷۰.....استفاده از حشیش.....۴-۲-۲-۶
- ۱۷۱.....نتیجه گیری.....
- ۱۷۲.....کتابنامه.....
- ۱۷۷.....چکیده انگلیسی.....

مقدمه

تصوف و ریشه های آن پیوسته مورد توجه محققان و دانش پژوهان بوده است، زیرا شناخت منشأ و ریشه های تصوف، درک ما را از این پدیده ی بزرگ در تاریخ اسلام، دقیق تر می کند. اگرچه در این باره کارهای ارزنده ای صورت گرفته است، اما آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته و در زمینه ی آن تألیفات کمتری نوشته شده است موضوع تأثیری است که آیین مانی بر تصوف گذاشته است.

از آنجا که آیین مانی یکی از آیین های «گنوسی» و «عرفانی» است ضرورت دارد با بررسی این آیین، میزان تأثیری که تصوف از آن گرفته است مورد توجه قرار گیرد. لذا در این پژوهش سعی بر آن است که ضمن معرفی بنیانگذار مانویت و آراء و عقاید او و آیینی که وی در بوجود آمدن آن مؤثر بوده است، به ماهیت تفکر عقیدتی و اجتماعی مانویان پرداخته شود تا با بهره گرفتن از این اطلاعات شیوه ی مانویت در یک مقایسه ی تطبیقی در کنار طریقه ی تصوف قرار گیرد.

در میان فرقه های صوفیه آنچه بیش از همه نظریه رسوخ عقاید مانویان در تصوف را قوت می بخشد، اعتقادات و نگرش پیروان فرقه ی «ملامتیه» است. ملامتیان همچون مانویان «نفس» را شر مطلق تلقی می کردند و به تحقیر و سرزنش آن می پرداختند و نیز همانند مانویان با دیدی بدبینانه به